

HALAÇLAR VE HALAÇ TÜRKÇESİ

Tarihte Halaçlar, Ceyhun nehrinin (Amuderya) İran tarafında yaşayan bir Türk boyu olarak anılmaktadırlar. Tarihî kaynaklarda Halaç/Kalaç adına rastlanmaktadır. Esasen Halaçlar Horasan'ın başka taraflarında da yaşamışlar; İran ve İslam âlemine yakı yaşayan en büyük Türk boyu olmuşlardır. Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuz Kağan destanında Halaçların Oğuz Han zamanında Fars ülkesinde bırakılmış olduklarına dair rivayet tarihî bir esasa dayanmaktadır.

Halaçların 6. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıktıkları ve Moğolistan'ın kuzeyinden göç ederek İran'a gelip yerleştikleri de düşünülmektedir (Semih Tezcan). İran coğrafyasında 34.-35. paraleller arasında 48 Halaç köyü mevcuttur. Ancak tarih boyunca Halaçların Afganistan ve Kuzey Hindistan'da var oldukları bilinmektedir. Cevat Heyet'e göre Halaçlar 10. yy.'da müslüman oldular ve ondan sonra Hindistan'da Halaç hakimiyeti kurdular. Ancak Hindistan'daki Halaçlar zamanla kimliklerini yitirmişlerdir. Semih Tezcan ise 8. yy'da Kuzey Afganistan'da Halaç prenseslerinin yaşadıklarından ve o dönemin Bahtris hükümdarlarıyla evlendiklerinden, bunlara ait 7.-8. yy tarihli içinde Türkçe adların da geçtiği evlilik belgelerinin varlığından bahsetmektedir.

Günümüzde Halaç Türkleri İran'ın 100 km. güneyinde Kom ve Arāk şehirleri arasında 3000 km² alanda yaşayan bir Türk boyudur. Kom, Hamedan, Bocnurd, Arak şehirleri arasında kalan bölge Halacistan olarak adlandırılmaktadır. Halaç Türkçesi de bu bölgede yani orta İran'da yaklaşık 30 bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Güney-Batı (Oğuz) grubu Türk lehçeleri arasında müstakil bir yere sahiptir.

Halaç Türkçesinin varlığı Almanya'daki Göttingen Üniversitesi Türkoloji bölümünün (Gerhard Doerfer ve ekibinin) 1968 yılında İran'a yaptıkları araştırma gezisiyle ortaya çıkmıştır. Bu araştırma gezileri 1973 yılına kadar da devam etmiştir. Esasen G. Doerfer'e göre Halaç Türkçesinden ilk söz eden kişi Kaşgarlı Mahmut'tur. Kaşgarlı, Halaç Türklerini Argu adıyla anar ve dillerinden örnekler verir. Gerçekten bu örnekler bugünkü Halaç Türkçesi ile uyum sağlamaktadır. Yine Doerfer "Khalaj and Its Relation to the Other Turkic Languages" ("Halaç ve Onun Diğer Türk Dilleri İle İlişkisi", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1977) adlı makalesinde Halaç Türkçesi üzerine ilk kez 1906 yılında V. Minorsky'nin çalıştığını belirtir (s.17). Minorskiy'nin bu çalışması 1940 yılında yayınlanmıştır: "The Turkish Dialect of the Khalaj", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 10 (1940), 417-437.

G. Doerfer Halaç Türkçesi üzerine 5 kitap ve 36 makale yazmıştır. Halaç Türkçesinin 7 ağızı tespit edebilmiştir. Bu lehçelerden özellikle Batı ağızının diğerlerinden farklı olduğunu vurgular. Halaç Türkçesi iki karakteristik özellik sergiler: 1) İran dillerinin yoğun etkisi 2) tarihsel Türk diline ait korunan özellikler.

Halaç Türkçesinin ses bilgisi İrani dillerin etkisi ile ö>e, ü>i değişimini sergiler: köz > kez "göz" gibi. /ı/ sesi yalnızca /i/ sesinin yan şekli olarak görülebilir. Sadece Kuzey ağızlarında ö ve ü korunmuştur. Ünlü uyumu büyük ölçüde bozulmuştur: vardik "vardık, ulaştık", haçüldi "açıldı". Şekil bilgisi ve söz düzeni de büyük ölçüde İranlaşmıştır. Söz varlığı büyük ölçüde Frasça'nın etkisi altındadır. Sayı adları bile Farsça'dan kopyalanmıştır. Bütün bunlara rağmen Halaç Türkçesinde Oğuzca unsurlar da rastlanmaktadır. Hepsinden önemlisi Halaç Türkçesi Eski Türkçe'nin kelime başı h- sesini en iyi muhafaza eden Türk lehçesi olarak karşımıza çıkmaktadır: *hat* "at", *hadak* "ayak". *hadak* örneği Halaç Türkçesinin bugün pek çok Türk lehçesinde -y-'ye dönüşen Eski Türkçenin kelime içi -δ- ünsüzünü de koruduğunu göstermektedir.

HALAÇ TÜRKÇESİ İLE İLGİLİ SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Minorsky, V., (1940): "The Turkish Dialect of the Khalaj", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 10, 417-437.
- Doerfer, G., (1969): "İran'daki Türk Dilleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 302, 1-23.
- Doerfer, G., Hesche, W., Tezcan, S., (1971): "Khalaj Materials, *UAS* 115.
- Doerfer, G., (1977): "Khalaj and Its Relation to the Other Turkic Languages", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 16-33.
- Doerfer, G., Tezcan, Semih, (1980): *Wörterbuch des Chaladsch*, Budapest: Akadémiai Kiado.
- Doerfer, G., (1988): *Grammatik des Claladsch*, Turcologica 4, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Doerfer, G., Tezcan, Semih, (1994): *Folklore Texte der Claladsch*, Turcologica 19, Wiesbaden: Harrassowitz.